

Mezi sociology zabývajícími se problematikou dělnické třídy naprosto nejsou výjimečné nářky nad „planým teoretizováním“ o dělnické třídě a jednostranné vyzdvihování empirického šetření přinášejícího četná fakta a čísla o ní jako vlastně jediné smysluplné polohy sociologického výzkumu tohoto sociálního fenomenu klíčového významu. Podobná stanoviska, přes jejich nepochybně racionální jádro, jímž je snaha po empirické fundamentaci sociologických výpovědí, neznamenají však bohužel celkově nic více a nic méně než souběžné podstrčení „jednoduché a jasné“, ve skutečnosti ovšem jen plytké pragmatické pozitivistické teorie za vědeckou teorii marxismu-leninismu.

Jednou z forem tohoto empiricistního redukcionismu, vystupujícího pod fasádou marxismu, jsou koncepce, které vycházejí z výrobně vztahové dimenze jako sféry bezprostředně relevantní pro třídní strukturu společnosti jen formálně, *fakticky* však pokládají v tomto ohledu za směrodatné distinkce, které vznikají mezi sociálními skupinami už na úrovni výrobních sil. Specifickým případem inklinace k uvedenému druhu redukcionismu jsou názory těch, kdož do marxistického modelu dvou základních antagonistických tříd kapitalistické společnosti dosazují pojem proletariátu s neadekvátním obsahem; takovým je v jedné krajnosti pojem proletariátu v tzv. úzkém slova smyslu, jemuž už z definice náleží znak manuální profesionální práce, a v druhé krajnosti pak pojem proletariátu v širokém smyslu, zahrnující bez dalšího všechny námezdně pracující. Prvním předpokladem toho, jak uvést tyto a jim podobné názory na pravou míru, je rekonstrukce pojmové náplně terminů proletář a dělník, respektive pro-

letariát a dělnická třída v celkovém kontextu děl klasiků marxismu-leninismu. Její elementární náležitostí je plný zřetel k podmínkám — nejen konkrétním společensko-historickým, ale i abstraktním modelovým — na něž jsou příslušné pojmy vázány a za nichž také jediné platí.

Nejobecněji je dělník určen jako *prostý nositel pracovního procesu vůbec* v abstrakci od jakýchkoli specifických společenskovo-výrobních i jakýchkoli dalších přírodních a společenských daností. Pojem dělník na tomto vysokém stupni abstrakce postihuje nikoli prostě jen společný význak příslušníků určitého společenského uskupení od počátků lidského rodu dodnes, nýbrž význak, který má ve společenských vztazích význam podstatný a figuruje jako původní podstatné určení v komplexu podstatných určení dělníka v novodobých dějinách. Z druhé strany vyjadřuje pojem dělníka na tomto stupni abstrakce právě jen dílčí moment obecně konkrétních společenských určení: postihuje dělníka jen na úrovni ještě blíže nespecifikovaného výrobního způsobu a předpokládá nikoli pracovní aktivitu institucionalizovanou, tj. profesi, nýbrž pouze pracovní aktivitu aktuální. Ve smyslu tohoto nejširšího pojetí se funkce dělníka chápe jako nezávisle proměnná vzhledem k ostatním funkcím dané osoby včetně těch, které plynou z jejích relací vlastnických. Že vykořisťovatelská aktivita čili nepráce je přímým protikladem aktivity pracovní, v praxi i teorii nachází svůj výraz z antagonistických rozporech tříd; to ovšem nevylučuje, aby tento společensky institucionalizovaný rozpor nepronikal za zvláštních historických podmínek i do mikrostruktury funkčního systému jednotlivých účastníků výrobního procesu.¹

¹ Užití pojmu dělník v uvedeném nejširším smyslu vysvětlí např. z této formulace: „Soukromé vlastnictví jako protiklad společenského, kolektivního vlastnictví existuje jen tam, kde pracovní prostředky a vnější pracovní podmínky náleží soukromým oso-

bám. Podle toho však, zda tyto soukromé osoby jsou dělníky nebo nedělníky, mění se i charakter soukromého vlastnictví samého.“ (Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1954, s. 801—802.)

Z druhé strany je ovšem zřejmé, že má-li pojem dělníka umožnit orientaci v procesech, které jsou v celých dějinných epochách fundamentální, musí být v první řadě jako komponenta makrostrukturálních společenskovo výrobních vztahů dále historicky specifikován. To činí Marx, když zavádí pojem dělník, jehož významem je už nikoli jen práce vůbec, nýbrž *práce vykořisťovaná*. V tomto modelovém přístupu vystupuje tedy dělník jako fenomen už blíže historicky určený, ovšem pouze *vykořisťovatelskými vztahy vůbec*, nikoli ještě vzhledem k určité společensko-ekonomické formaci. „Všude, kde část společnosti má monopol výrobních prostředků, musí dělník, svobodný či nesvobodný, přidávat k pracovní době nutné k udržení sebe samého nadbytečnou pracovní dobu, aby vyrobil životní prostředky pro majitele výrobních prostředků, ať je tímto majitelem aténský šlechtic, etruský teokrat, římský občan, normanský baron, americký otrokář, valašský bojar, moderní landlord nebo kapitalista.“² Diferentia specifica pojmu dělník v tomto smyslu, jež tkví v nejpodstatnější vrstvě výrobních vztahů, charakterizujících obecnou kvalitu celé epochy tzv. vykořisťovatelských formací, přirozeně nejen nevylučuje, ale naopak implicitně předpokládá další, jí podmíněné a s ní organicky spjaté třídní charakteristiky na všech základních úrovních společenské struktury. Zrcadlí z různých stran inferiorní společenské postavení „dělníků“, různé polohy a formy jejich odcizení, a na prvním místě zvnějšnění všech „dělníků“ v produktech jejich práce v souvislosti s více méně rigorózním a drastickým odsuzováním jich k roli pouhých odlidštěných pracovních sil. Při tom všem nelze přehlédnout, že konkretizace pojmu dělník v naznačeném směru se u Marxe uskutečňuje prostřednictvím modelu, který v jiném směru — totiž tím, že bere *bezprostřední* výrobce jako reprezentanty všech pracujících — realitu opět záměrně, tj. s cílem proniknout k jejím podstatným vrstvám, simplifikuje. To je ostatně pa-

trno i z uvedeného Marxova citátu. Někdy zvýrazňuje Marx tento svůj přístup i terminologicky: antipódem nepracujících vykořisťovatelů — vlastníků výrobních prostředků je mu nikoli jednoduše vykořisťovaný dělník — pracovník, nýbrž *bezprostřední* výrobce či *bezprostřední* dělník.³

Podmínkou zrodu a existence proletáře, respektive námezdního dělníka jako historicky *specifického* subjektu výroby a třídního boje je kapitalistický výrobní způsob. ... právě ta okolnost, že tyto výrobní prostředky vlastní nedělníci, mění dělníky v námezdní dělníky a nedělníky v kapitalisty.“⁴

Postavení a roli námezdních dělníků a jejich celkového souboru jako jedné ze dvou základních tříd kapitalistické společenské ekonomické formace podrobil Karel Marx fundamentální analýze. Už v *Ekonomicko-filosofických rukopisech z roku 1844* můžeme číst: „Z politické ekonomie samé jejími vlastními slovy jsme ukázali, že z dělníka se stává pouhé zboží, a to zboží nejubožejší, že dělníkova bída je nepřímou úměrnou moci a velikosti toho, co dělník vyrobí, že nutným důsledkem konkurence je akumulace kapitálu v rukou malého počtu lidí, tedy obnovení monopolu v hroznější podobě, že konečně mizí rozdíl mezi kapitalistou a pozemkovým rentiérem stejně jako mezi rolníkem a dělníkem v manu-faktuře a že se celá společnost musí rozpadnout na dvě třídy, na třídu *vlastníků* a *vlastnictví zbavených dělníků*.“⁵ Analogickou formulaci nalézáme v *Manifestu Komunistické strany*. „Naše epocha, epocha buržoazie,“ praví tam K. Marx a B. Engels, „se však vyznačuje tím, že třídní protiklady zjednodušila. Celá společnost se stále více štěpí na dva velké nepřátelské tábory, na dvě velké, přímo proti sobě stojící třídy: buržoazii a proletariát.“⁶ A dále pak na četných místech v *Kapitálu*. Tak např. v II. dílu Marx praví: „Ale obtíž vzniká tenkrát, nepředpokládáme-li akumulaci peněžního kapitálu jako dílčí případ, nýbrž jako všeobecný zjev u třídy kapitalistů. Mimo tuto třídu neexistují po-

² Tamtéž, s. 253.

³ „... při všech výrobních způsobech založených na protikladu mezi dělníkem jako bezprostředním výrobcem a mezi vlastníkem výrobních prostředků...“ (Marx, K.: *Kapitál III-1*, Praha, SNPL 1955, s. 404.)

⁴ „... ve všech formách, v nichž bezprostřední dělník zůstává „držitelem“ výrobních prostředků a

pracovních podmínek nutných k výrobě jako vlastní existenčních prostředků...“ (Marx, K.: *Kapitál III-2*, Praha, SNPL 1955, s. 338.)

⁵ Marx, K.: *Kapitál III-1*, Praha, SNPL 1955, s. 50.

⁶ Marx, K.: *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*, Praha, SNPL 1961, s. 61.

⁷ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 4, Praha, SNPL 1958, s. 429.

dle našeho předpokladu — za všeobecného a výhradního panství kapitalistické výroby — vůbec žádné jiné třídy kromě třídy dělníků.“⁷

Uvedené citáty a ve shodě s nimi i nesčetné další vývody klasiků marxismu-leninismu vyznívají jednoznačně v ten smysl, že kapitálový vztah ztělesňuje *dvě velké proti sobě stojící třídy* — třída kapitalistů, respektive buržoazie, a dělnická třída, respektive proletariát. K podstatným charakteristickým znakům první z nich, jež je dominantní stránkou antagonistického rozporu, patří kapitalistické vlastnictví výrobních prostředků, podílení se na nadhodnotě, k podstatným charakteristickým znakům druhé z nich, jež je podřízenou stránkou zmíněného rozporu, pak postavení kapitalisticky vykořisťovaných námezdních pracovníků.

Tato tvrzení je třeba samozřejmě chápat jako premisy modelové konstrukce, která je jen vysoce zjednodušeným obrazem reálné existující struktury kapitalistické společnosti. Gnozeologická funkce tohoto modelu — stejně jako jakéhokoli ideálního modelu vůbec — tkví v tom, abstrakcí od mnoha stránek daného jevu vydělit jeho stránky nejpodstatnější, a tak obsahově interpretovat stěžejní teorém marxistické teorie kapitalismu.

Systém vztahů daného ideálního modelu, vytvořeného v souladu s objektivními společenskými zákony, není odrazem pouze možných, nýbrž reálně existujících vztahů kapitalistické společensko-ekonomické formace. To je dáno tím, že modelovaný systém vztahů nevyjadřuje nic jiného než finální výtěžek vědecké teorie. Přirozeně, s jedinečnou mnohotvárnou realitou jednotlivých kapitalistických zemí lze tento model spojit jen řadou zprostředkujících článků, momentů její celkové myšlenkové reprodukce.

K svému syntetickému modelu třídní struktury kapitalistické společnosti spěje však Marx využíváním modelů vyjadřujících vztahy, které sice v realitě kotví, avšak současně ji modifikují, a to tak, aby zavedením specifických abstrahujících předpokladů byly postíženy podstatné vnitřní souvislosti a zákonité tendence zkoumaných procesů, které jinak četné

další souvislosti a vazby zabojují. Jsou-li základní třídy marxistického syntetického modelu třídní struktury kapitalismu definovány ekonomicky, jak ukázáno výše, především podle kritéria vztahu k výrobním prostředkům a bezprostředněji k nadhodnotě, váží se určitá marxovská ekonomická určení buržoazie a proletariátu záměrně na takové abstrahující modelové předpoklady, jež reflektují tyto třídy jen v jejich zjednodušené, redukované podobě. Nevzít tuto skutečnost patřičně v úvahu by znamenalo ignorovat nevyhnutelnou stupňovitost a zprostředkovanost celého našeho poznávacího procesu, zaměňovat modelová určení jako nástroje pronikání do podstatných vrstev reality s realitou samou a zabředat při rekonstrukci marxistické koncepce základních tříd kapitalismu nevyhnutelně do scholastického nalézání různých zdánlivých rozporů a kontradikcí v samotných dílech klasiků marxismu-leninismu, případně tendenčního vybírání těch či oněch definic a charakteristik jako jediné směrodatných a závazných.

Na konstrukci modelů s tak či onak redukovanými výměry buržoazie a proletariátu je založeno stěžejní dílo marxismu *Kapitál*. Pro nás, kdož sledujeme relevantní ekonomické a sociologické určení základních složek kapitalistické třídní struktury, má prvořadý význam okolnost, že pojmový aparát zejména I. dílu *Kapitálu* je založen — mimo jiné — na abstrahujícím redukcím předpokladu, že vlastníkem celé nadhodnoty se stává jediné průmyslový kapitalista, čili na předpokladu synonymity pojmu kapitalista a průmyslový kapitalista. Marx na několika místech svého hlavního díla explicitně upozorňuje na to, že nebere zatím v úvahu, že se nadhodnota štěpí na různé formy odvozené z nadhodnoty, která musí být na počátku vždy v rukou průmyslového kapitalisty. Předběžná, podmíněná *identifikace průmyslového kapitalisty s kapitalistou vůbec* vysvětluje např. z tohoto místa: „... předpokládáme, že kapitalistický výrobce je vlastníkem celé nadhodnoty nebo, chcete-li, představitelem všech těch, kdo se s ním podílejí na kořisti. Zkoumáme tedy akumulaci nejprve abstraktně, tj. pouze jako moment bezprostředního výrobního pro-

⁷ Marx, K.: *Kapitál II*. Praha, SNPL 1955, s. 364.

cesu... štěpení nadhodnoty a zprostředkující pohyb oběhu zatemňují jednodu-
chou základní formu procesu akumulace.
Proto analýza procesu akumulace v jeho
čisté podobě vyžaduje, abychom prozatím
nepřihlíželi ke všem jevům, které zakrý-
vají vnitřní hru jeho mechanismu.⁸ Je
jasné, že pokud nám vystupuje kapitalista
v redukované podobě průmyslového kapi-
talisty, může být existenčně spjat pouze
s *proletářem v redukované podobě výrobce
nadhodnoty*. Právě tak je také definován
v 1. díle *Kapitálu*. „Proletářem v ekono-
mickém smyslu je třeba rozumět jen ná-
mezdního dělníka, který vyrábí a zhodno-
cuje ‚kapitál‘ a je vyhozen na dlažbu, jak-
mile se stane zbytečným pro zhodnocení
potřeby ‚pana kapitála‘, jak tuto postavu
nazývá Pecqueur.“⁹ V organické souvislosti
s tím, jak ve svých úvahách konkretizuje
pojetí kapitalisty, konkretizuje Marx zá-
roveň i své pojetí dělníka. Jeden z kroků
této konkretizace činí Marx, když ruší svůj
původní modelový předpoklad, že produk-
tivní práci je jenom práce vyrábějící zboží,
a v 1. kapitole druhého dílu *Kapitálu* bere
v potaz produktivní práci ve formě pro-
duktivních služeb. K důsledné konkréti-
zaci svého pojetí buržoazie a proletariátu
pak dospívá, když do horizontu jeho úvah
vstupují předtím abstrahované formy ka-
pitálového vztahu založeného na nepro-
duktivní práci a uvažuje o dělnících i
v ekonomických sférách, v kterých se nad-
hodnota nevyrabí, ale pouze realizuje.

Tím se dostáváme k zásadní otázce: jak
se má soubor námezdně vykořisťovaných
k dělnické třídě. Identifikovat tyto feno-
mény je možno *jen v ideálním modelu* za-
loženém na abstrahujícím předpokladu, že
společensko-třídní diferenciaci není určo-
vána ničím jiným, nežli vztahem k výro-
bním prostředkům, a tedy skutečností ná-
mezdně vykořisťované práce jako takové.
Jde-li o to vysvětlit sociálně třídní situaci
v *reálně existujících* kapitalistických spo-
lečnostech, je ale bezpodmínečně nutné
tento abstrahující modelový předpoklad
zrušit a zjistit, na základě jakých objek-
tivních momentů či určení se v daných
společnostech ze souboru námezdně vyko-
řisťovaných vyděluje ta jeho část, kterou
klasikové marxismu-leninismu v kontextu

celého svého díla chápou a označují jako
dělnickou třídu. Na tomto místě konsta-
tujeme zatím jen to, že empirie kapitalis-
ticky nejvyspělejších zemí v kterékoli fázi
jejich vývoje skýtá bezpočet dokladů
o existenci podstatných rozdílů mezi ná-
mezdně vykořisťovanými, jejichž celkové
společensko-ekonomické postavení je ob-
jektivně třídně vyhraňuje, a námezdně
vykořisťovanými, které profilují více či
méně rozvinuté objektivně ambivalentní
prvky.

Ignorování sociálně třídní heterogenity
námezdně pracujících v podmínkách sou-
dobého státně monopolistického kapitalis-
mu a na něm založené tzv. široké pojetí
dělnické třídy, rozšiřující její sociálně ekono-
mické hranice do oblastí různých sku-
pin inteligence, respektive tzv. zaměstnan-
ců, a „zdůvodňující“ jejich vedoucí úlohu
vůči vlastní dělnické třídě, patří k šlágrům
soudobých revizionistů, jmenovitě R. Ga-
raudyho a E. Fischera. Na neslučitelnost
jejich vývodů s duchem i literou učení kla-
siků marxismu-leninismu přesvědčivě
poukázal u nás Ivan Hruza ve své stati *Ak-
tuální otázky historického poslání a ve-
doucí úlohy dělnické třídy* (viz *Dělnická
třída a současnost*. Praha, Svoboda 1973).
Ve shodě s názory P. N. Fedosejeva a dal-
šími (viz *Vědecký komunismus a jeho fal-
zifikace novodobými renegáty*. Praha, Svo-
boda 1973) upozornil mimo jiné také na
pochybenost všekrých snah najít opod-
statnění pro „široké pojetí“ dělnické třídy
v termínu „souhrnný dělník“, který — jak
lze dovodit z francouzských vydání *Kapi-
tálu*, zredigovaného osobně Marxem — byl
neadekvátně použit na místo termínu sou-
hrnný pracovník.

Z toho, co bylo řečeno, plyne, že defino-
vání antagonistických pólů — kapitalistic-
kých vykořisťovatelů a jimi vykořisťova-
ných námezdně pracujících — v ekonomic-
kém smyslu konečnou na základě jejich
vztahu k výrobním prostředkům je klíčem
k dešifrování jen nejzákladnějších limitů
a možností jejich epochální společenské
role a aktivity. V třídně konkretizovaném
marxistickém modelu však hlavní společ-
ensko-ekonomický rozpor krystalizuje
mezi třídou kapitalistů a dělnickou třídou
neboli proletariátem.

⁸ Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1953, s. 596.

⁹ Tamtéž, s. 648.

Čím se však dělnická třída podstatněji odlišuje od ostatních námezdně pracujících? Předpokládáme-li kapitalistickou společnost jako dosud v plně rozvinuté, ryzí podobě a v epochální dimenzi, jsou objektivní distinktivní znaky dělnické třídy vůči ostatním námezdně pracujícím přímým důsledkem rozdílnosti podmínek, v nichž se reprodukuje kapitalistický výrobní způsob ve svých jednotlivých člancích, respektive fázích. A možno zároveň dodat, že škála těchto sociálně třídních rozdílů v táboře vykořisťovaných je v kapitalistické společensko-ekonomické formaci o to širší a bohatší než ve všech formacích, které ji v dějinách předcházely, oč složitější je proti předchozím společenská struktura formující se na bázi moderní průmyslové výroby a pozdvihující výrobní síly kapitalismu na historicky novou, podstatně vyšší úroveň. Obdobně jako v předchozích formacích vyvíjí se ovšem i neporovnatelně diverzifikovanější sociálně třídní struktura kapitalismu podle obecných zákonů historického materialismu.

Nezákladnější rozdíly mezi jednotlivými skupinami velkého souboru námezdně vykořisťovaných tkví — právě tak jako rozdíly mezi tímto souborem a buržoazií — v oblasti ekonomické základny společnosti a podobně jako ony též rozhodujícím způsobem podmiňují postavení svých příslušníků v struktuře dalších významných životních procesů společnosti, a tedy i jejich objektivní dispozice k rozvíjení negující antikapitalistické i pozitivní socialistické aktivity. Vzhledem k organické vazbě jednotlivých komponentů životního a ekonomického postavení zračí se tyto rozdíly v určitých typických svazcích dílčích faktorů tohoto postavení. Výchozím bodem ekonomické determinace, která se přitom uplatňuje, zůstává v rámci obdobného vztahu k výrobním prostředkům i nadále místo, které ta či ona skupina vykořisťovaných zaujímá v systému společenské výroby, a tedy i dělby práce; samozřejmě už jen v rámci práce jako jednoho z pólů kapitálového vztahu.

Dělba práce ve své výrobně vztahové

podmíněnosti se uplatňuje v naznačeném směru v jednotě dvou svých aspektů: a) jako projev rozdílů v oblasti subjektivních předpokladů a náležitostí práce, to jest v charakteru pracovní síly, podmiňujícím charakter práce a její společenskou funkci; b) jako projev rozdílů v oblasti objektivních předpokladů a náležitostí práce, to jest v úrovni vnějších, materiálních složek výrobních sil. Sledujeme-li kongruenci relevantních faktorů ekonomického a životního postavení podle prvního aspektu, odhalíme v rámci velkého souboru vykořisťovaných námezdních pracovníků skupinu, již tvoří ti, kdož jsou nuceni vykonávat *relativně jednoduchou*, mechanickou výkonnou práci, kteří jako nanejvýš abstraktní činnost podmiňuje jejich mnohostranné a nanejvýš vystupňované odcizení. Akcentujeme-li zároveň i druhý aspekt, vyčleníme z uvedeného široké třídní skupiny ty, kteří jsou pracovnívě angažováni v oněch člancích průmyslového komplexu kapitalistické společnosti, jejichž *organizační formy* skýtají *optimální podmínky* pro rozvíjení kolektivní antikapitalistické a socialistické aktivity.

Položíme-li otázku konkrétní historické podoby uvedených skupin, shledáme, že v historických fázích, jež ve svých analýzách reflektovali klasikové marxismu-leninismu, v prvním případě šlo o širokou skupinu *manuálně pracujících* produktivních i neproduktivních dělníků, v druhém pak o její rozhodující jádro, to jest o třídní skupinu *strojových dělníků*, respektive jen *vlastních továrních dělníků*. Citacemi z děl klasiků marxismu-leninismu lze celkem snadno doložit, že dělnickou třídou v její klasicky rozvinuté podobě rozuměli ve své době právě celek těchto továrních dělníků. Jen pro ilustraci uvedme namátkou, že Engels psal v letech 1851—1852 „o proletariátu čili o třídě průmyslových dělníků“, ¹⁰ Lenin o tom, že „kapitalismus dovedl hlavní průmyslová odvětví do stadia strojního velkopřemyslu, tím, že takto zespolečenštil výrobu, vytvořil materiální podmínky nového řádu a zároveň novou sociální sílu: třídu továrních dělníků, městského proletariátu“ ¹¹ atd. Toto pojetí

¹⁰ Engels, B.: *Revoluce a kontrarevoluce v Německu*. In: Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 8. Praha, SNPL 1960, s. 27—133.

¹¹ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 1. Praha, Svoboda 1951, s. 201—202.

dělnické třídy v historicky klasicky rozvinuté podobě nejen nebrání, ale přímo vyžaduje, abychom ve vyvíjející se konkrétní sociální realitě počítali s dělnickou třídou jako komplexem všech jejích současně koexistujících vývojových forem. S ohledem na to pak můžeme dělnickou třídu definovat jako onu velikou sociální skupinu souboru vykořisťovaných námezdních pracovníků, jejíž obecnou podstatou je výše uvedený znak nuceného vykonávání relativně jednoduché, mechanické výkonné práce, podmiňující vystupňované odcizení příslušníků této skupiny, a jejíž konkrétní podobou v dosavadních historických fázích jsou manuálně pracující dělníci. V míře, v níž je tato sociální skupina zároveň vázána na organizační formy průmyslového komplexu, jež nejlépe objektivně disponují k sledování celotřídních zájmů (jejíž konkrétní podobou v dosavadních historických fázích jsou strojoví, respektive pouze tovární dělníci), vyvíjí se do své rozvinuté, klasické formy; v každém případě představuje rozhodující jádro celkové dělnické třídy. „Právě továrna,“ praví V. I. Lenin, „jež se zdá někomu pouze strašidlem, je onou vyšší formou kapitalistické kooperace, která sjednotila a zorganizovala proletariát, naučila jej organizovanosti, postavila jej v čelo všech ostatních vrstev pracujícího a vykořisťovaného obyvatelstva“.¹²

V jednotlivých společnostech vystupuje dělnická třída přirozeně jen ve zcela konkrétních, jedinečných podobách. Máme-li však stanovit, co tato třída jako taková skutečně je, jaká základní role jí připadá ve společenském vývoji, musíme proniknout jevovými vrstvami jejích specifík v těch či oněch časoprostorových parametrech k její epochální podstatě. Tomuto postupu také odpovídají *definice dělnické třídy dvojího typu*, jak byly výše podány: *definice obecné podstaty* dělnické třídy, relevantní pro epochální dimenzi, a *definice forem*, v kterých se tato podstata vyjevuje v jednotlivých historických fázích. Bohužel ne vždy se bere potřeba takového dvojího přístupu na vědomí a ty nebony historické jevové formy dělnické třídy se zaměřují za dělnickou třídu samu, anebo se některá z nich vydává za jedinou

možnou, respektive adekvátní formu. Skutečnost, že příslušníci dělnické třídy v určité historické fázi vykonávají vždy určitou charakteristickou konkrétní práci, neznamená, že touto konkrétní prací lze tuto třídu postihnout v její nehlubší podstatě. Právě tak jako nikoli konkrétní práce, nýbrž abstraktní práce určuje hodnotu zboží, určují ekonomické souvislosti nikoli konkrétní, nýbrž abstraktní práce podstatu dělnické třídy. Definice postihující podstatu dělnické třídy na základě abstraktní práce mají platnost epochální, definice postihující její konkrétní historické projevy mají platnost jen v dílčích etapách epochy. Pro určení dělnické třídy jako takové je úplně lhostejné, co kapitalisté s dělnickou prací dělají. Ti ji z druhé strany mohou použít „jen podle její určenosti“, jak se vyjadřuje Marx;¹³ a ta ovšem není libovolná a náhodná, závisí na podmínkách dané vývojové fáze dané společnosti. Dělník se stává dělníkem nikoli tím, že vykonává takovou a ne onakou konkrétní práci, nýbrž výlučně tím, že prodal disponování svou prací kapitalistovi, to jest tím, že dostává za svou užitnou hodnotu životní prostředky zprostředkovaně ve formě mzdy. Pro určení dělnické třídy v konkrétních historických podmínkách je vhodné připomenout si Marxovy teze o tom, že žádnou z historicky existujících forem moderní průmyslové výroby nelze pokládat nikdy za definitivní, že neustále dochází k převratům v její technické základně, což neustále revolucionizuje dělbou práce uvnitř společnosti a ustavičně vrhá masy kapitálu a masy dělníků z jednoho výrobního odvětví do druhého; plyne z nich totiž zprostředkovaně, že — i při rigiditě určitých podstatných momentů staré dělby práce — je vnitřní struktura dělnické třídy v neustálé proměně, a tedy také, že konkrétní historické určení dělnické třídy nemůže nebýt veličinou proměnnou.

Pouze z těchto teoreticko-metodologických pozic zdá se nám možné nalézt správnou odpověď na otázku, která je už delší dobu v popředí pozornosti v diskusích o charakteru dělnické třídy v soudobé epoše, totiž na otázku *významu pracov-*

¹² Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 7. Praha, SNPL 1953, s. 391.

¹³ Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“*. Praha, Svoboda 1971, s. 247.

ních charakteristik pro charakteristiky třídní.

Vazby mezi místy, která zaujímají jednotlivci a jejich soubory ve společenské dělbě práce a jež — díváme-li se na ně spektrem výrobních sil — tvoří profesionální strukturu, existují samozřejmě reálně jen v konkrétní společenské formě; a jde-li o společnost třídní, pak tedy zásadně jako moment třídní struktury. Vezmeme-li profesionální strukturu v její svébytnosti jen jako výraz určité úrovně kooperativního charakteru práce samé, shledáme, že jde o onu dimenzi společenské organizace, která přesahuje horizont epochy třídních formací do minulosti i do budoucnosti. Tím je dáno, proč z profesionální příslušnosti samé nelze nikdy dovozovat bezprostředně závěry o příslušnosti třídní a — vztaženo k dělnické třídě — proč profesionální charakteristiky nevstupují do jejího podstatného epochálního určení. Z druhé strany exponujeme-li profesionální strukturu v rovině výrobních vztahů, vyvstanou nám ony rysy profesionální struktury, které jsou pro ni příznačné právě jako pro derivát struktury třídní. V kapitalismu stávají se tyto rysy logicky náležitostí konkrétnějších určení jak buržoazie, tak i proletariátu.

Kapitál přivádí pod své komando nevyhnutelně nejen fyzickou, ale také duševní práci, neboť se jako non-práce staví proti veškeré námezdní práci. Proto jsou duševní pracovníci neodmyslitelnou součástí veliké skupiny námezdně vykořisťovaných pracovníků. Jsou součástí také dělnické třídy podle vymezení, které jsme podali výše? K odpovědi na tuto otázku nutno upřesnit pojem manuálního a duševního pracovníka, respektive inteligence, a alternativ jejich třídního fungování.

Rozdíl mezi manuálními a duševními pracovníky jako příslušníky dvou odlišných socioprofesionálních kategorií jsou dány rozdíly v *instrumentální a předmětné sféře práce*, totiž tím, zda těžiště celkového pracovního angažmá je v operacích s hmotnými předměty (tak je tomu u prvých), anebo s ideálními předměty, se symboly (tak je tomu u druhých). Konkrétnější charakteristika manuálních a duševních pracovníků závisí pak zejména na takových přidružených momentech, jako jsou: specifické proporce mezi prvky

fyzické a duševní práce, úroveň složitosti a tvořivosti práce a konečně funkce ve společenské organizaci práce. Typické konfigurace vztahů těchto momentů s tou či onou základní předmětnou sférou práce třeba však chápat ne jako podstatnou náležitost tohoto vztahu jako takového, nýbrž jako veličiny historicky proměnné. Tak např. jestliže dříve bylo možno podle převahy prvků duševní práce nad prvky práce fyzické bezpečně odlišit duševního pracovníka od manuálního, dnes už to možné není. Jak známo, množí se počty manuálních pracovníků, u nichž výdej duševní energie není menší, ale spíše větší než u některých duševních pracovníků. Nejinak je tomu co do složitosti práce. Markantním dokladem je zmnožení některých skupin duševních pracovníků s vysloveně jednoduchou, rutinní prací. To svědčí současně i o tom, že exponované organizátorské a řídicí funkce, jež se jinak pojí zásadně s duševní prací, nemohou být pokládány za inherentní náležitost duševních profesí vůbec. Všechna tato fakta ukazují na to, že se pozoruhodně rozšiřuje hraniční zóna mezi socioprofesionálními kategoriemi manuálních a duševních pracovníků. Přesto však v podmínkách kapitalismu zůstává i nadále rozdíl mezi těmi, kdož se zabývají relativně jednoduchou ať fyzickou či duševní prací, a těmi, kdož jsou specializováni jako odborníci na relativně složitou duševní práci a o nichž lze hovořit nejspíše jako o *inteligenci v pravém slova smyslu*.

V modelových úvahách o podstatě dělnické třídy vycházíme — vedle už zmíněných rozhodujících společensko-ekonomických determinant — z povahy práce, avšak nikoli jako z faktoru, který lze pokládat za signifikantní sám o sobě, nýbrž jako faktoru, na němž závisí celý svazek dalších a který teprve tímto zprostředkováním vytváří podmínky pro adekvátní třídní koherenci a společenské fungování. Vzhledem k tomu, že složitost práce závisí na stupni kvalifikace a že se tedy v daném časoprostoru považují za relativně nejjednodušší ty institucionalizované pracovní činnosti, které předpokládají relativně nejnižší kvalifikaci, je zřejmé, že první podmínkou toho, aby se určité skupiny duševních pracovníků mohly stát

složkami dělnické třídy ve vlastním smyslu, by bylo, aby jejich kvalifikace a kvalifikace manuálních pracovníků byla téhož řádu, čili aby se rozdílly proporci mezi fyzickými a duševními operacemi mezi nimi změnily z podstatných v čistě formální. Jenom za této podmínky by se totiž také určité druhy duševní práce mohly stát základem kongruence všech nejvýznamnějších faktorů ekonomického a životního postavení, podmiňující citění, myšlení, postoje a jednání zásadně analogicky, jako je tomu u práce manuální.

O tom, zda uvedená modelová možnost se v současné etapě světového vývoje proměňuje anebo neproměňuje v empirickou skutečnost, nutno pojednat ve zvláštní stati. V této stati, v které chceme objasnit jen některé nejobecnější modelové a teoretické souvislosti, postačí, když připomeneme z objektivních tendencí ovlivňujících duševní pracovníky tu epochálně nejdůležitější. Máme na zřeteli skutečnost, že profesionalizovaná duševní práce — ač sama o sobě třídně specifikující význam nemá — jako základní moment specifické kongruence faktorů ekonomického a životního postavení námezdně pracujících v podmínkách kapitalismu se pojí v míře, v níž je využívána v intencích fungování kapitalistického společenského systému, s více méně silnou prokapitalistickou tendencí. Přes značné změny, které proběhly mezi duševními pracovníky v dosavadním vývoji kapitalismu a vrcholí v současnosti ve značném sblížení ekonomického a celkového postavení početných jejich částí s vlastní dělnickou třídou, nelze nicméně přehlédnout, že u masy duševních pracovníků trvají i nadále jisté, nikoli nevýznamné rozdíly v citění, myšlení, a tím i v sociálních postojích a v chování oproti vlastní dělnické třídě. A to přesto, že práce příslušníků zmíněných skupin je namnoze jednodušší než práce průměrně kvalifikovaných dělníků, nemluvě o výrazném snížení jejich společenské „hodnoty“ a prestiže.

¹⁴ Marx, K.: *Teorie o nadhodnotě I*. Praha, SNPL 1958, s. 409.

¹⁵ Tamtéž, s. 159.

¹⁶ Tamtéž, s. 202.

¹⁷ „Určité práce domácích služebníků si tedy můžeme stejně dobře představit ve zboží (potenciálně), a díváme-li se na ně z věcné stránky, dokonce v týchž užitných hodnotách. Nejsou však produktivní prací, protože ve skutečnosti nevyrábějí zboží, nýbrž bezprostředně užité hodnoty. Pokud však jde o práce, které jsou produktivní pro jejich kupce neb zaměst-

navatele, jako například hercova práce pro divadelního podnikatele, ukázalo by se, že tyto práce jsou neproduktivní, protože jejich kupec je nemůže prodávat publiku ve formě zboží, ale jen ve formě činnosti.

Někdy se za sféru, v které zprostředkovaně kotví dělnická třída, pokládá ne sféra určité úrovně složitosti práce, nýbrž sféra tzv. *produktivní práce*. Podle K. Marxe „označení *produktivní práce* je taková charakteristika práce, která přímo nemá absolutně nic společného s *určitým obsahem* práce, s její zvláštní užitečností nebo se zvláštní užitnou hodnotou, v níž se zračí. Týž druh práce může být *produktivní* i *neproduktivní*.“¹⁴ To tedy znamená, že základní rozdíl mezi produktivní a neproduktivní prací nelze hledat ani v rozdílech mezi prací jednoduchou a složitou, ani v rozdílech mezi prací fyzickou a duševní. Ne obsah práce anebo její výsledky, nýbrž určitá společenská forma, určitý *společenský výrobní vztah* skýtají v tomto ohledu směrodatné rozlišující kritérium. Navazuje na vědecký objev A. Smitha, spatřuje Marx rozdíl mezi produktivní a neproduktivní prací v kapitalistickém systému v tom, že „v jednom případě se práce směřuje za kapitál, v druhém za důchod.“¹⁵ V těchto intencích pak podává přesnou definici: „Co je tedy produktivní práce?“ táže se a odpovídá: „Je to práce, která vytváří nadhodnotu, novou hodnotu nad ekvivalent, který dostává jako mzdu.“¹⁶ Přitom produktivní práce mu vystupuje ve formě zboží, kdežto neproduktivní ve formě osobních služeb.¹⁷ Produktivními pracovníky jsou tedy ti, kteří představují tzv. pravé náklady výroby, neproduktivními naopak ti, kteří představují tzv. nepravé náklady výroby. Tím je řečeno, že práce neproduktivních pracovníků může být zaplácena jedině z nadhodnoty, kterou vyrobili produktivní pracovníci, anebo z jejich mezd.

Hlavní smysl rozlišení produktivní a neproduktivní práce je, jak patrné, v tom, postihnout onu specifickou formu práce, jež je *základem* kapitálu a zároveň i elementární podmínkou existence všech ostatních druhů práce. Produktivní práce však nemůže být klíčem k dešifrování děl-

navatele, jako například hercova práce pro divadelního podnikatele, ukázalo by se, že tyto práce jsou neproduktivní, protože jejich kupec je nemůže prodávat publiku ve formě zboží, ale jen ve formě činnosti.

Necháme-li toto stranou, pak produktivní prací je taková práce, která vyrábí zboží, a neproduktivní taková, která vyrábí ostatní osobní služby. První se zračí v nějaké prodejné věci, druhá práce se musí spotřebovat v době, po kterou se vykonává.“ (Tamtéž, s. 171–172.)

nické třídy jako relativně vysoce homogenizované složky velkého souboru námezdně vykořisťovaných, neboť je společným jmenovatelem skupin nanejvýš heterogenních co do svého ekonomického postavení a objektivních dispozic k životním postojům.

Vraťme se ale ještě k problému možných variant třídního fungování určitých příslušníků dělnické třídy a inteligence v kapitalistické společenské formaci.

Při konfrontaci objektivní protikapitalistické tendence dělnické třídy ve vlastním smyslu a prokapitalistické tendence socioprofesionální skupiny inteligence, zajišťující fungování kapitalistického systému, jež plynou ze zmíněné klíčové role charakteru práce, s tendencemi plynoucími z dalších faktorů diferencujících společnost, na jejímž základě si teprve můžeme utvořit představu o jejich skutečném sociálně ekonomickém a politickém profilu v té které vývojové etapě kapitalistické společenské formace, nebudeme se samozřejmě nikdy setkávat jen s klasicky rozvinutým, ale v tom či onom rozsahu rovněž přechodným a *ambivalentním třídním fungováním*. To se týká především těch, jejichž příslušnost k té či oné společenské třídě je z hlediska společenského bytí jednoznačná. Je to tím, že soubory příslušníků třídy „o sobě“ a třídy „pro sebe“ se, jak známo, ve skutečnosti nikdy nekryjí, že soubor těch druhých je vždycky menší nežli těch prvních, což znamená, že příslušník třídy se svou aktivitou ne vždy zasazuje rovněž za zájmy své třídy. Příslušník třídy může se v praxi identifikovat dokonce s politikou přímo protichůdnou zájmům jeho vlastní třídy. I když proto nepřestává být i nadále jejím příslušníkem, je jeho společenské postavení vnitřně rozečkané, a to tím víc, čím převrácenější je forma — totiž jeho společenské vědomí — a politická aktivita vzhledem k podstatnému obsahu — totiž jeho společenské bytí. Zapojí-li se např. příslušník buržoazie do politického boje na straně proletariátu, mění svůj dosavadní společenský charakter obdobně, jako jej mění dělník, který opustí svou třídní frontu a bojuje za zájmy buržoazie. Třídně ambivalentní rysy příslušníků společen-

ských skupin neplynou ovšem vždy jen z uvedené diskrepance mezi jejich společenským bytím a vědomím; mohou vyvěrat i z vnitřních rozporů samotného jejich společenského bytí, jak je tomu např. u feudálů proměňujících se v procesu buržoazní sociální revoluce postupně v kapitalisty, anebo u malovýrobců v podmínkách kapitalismu. Vnitřně rozečkané objektivní postavení příslušníků takovýchto vedlejších, respektive přechodných tříd ozřejmuje výstižně tato Marxova charakteristika malovýrobců v kapitalistickém výrobním způsobu: „Nezávislý rolník nebo řemeslník je rozpolcen ve dvě osoby. Jako majitel výrobních prostředků je kapitalistou, jako dělník je svým vlastním námezdním dělníkem... V uvedeném případě je výrobce-pracovník majitelem, vlastníkem svých výrobních prostředků. Nejsou tedy kapitálem, právě tak jako on není vůči nim námezdním dělníkem. Ničméně se na ně pohlíží jako na kapitál a pracovník je sám v sobě rozpolcen, takže on jako kapitalista zaměstnává sama sebe jako námezdního dělníka.“¹⁸

Резюме

Гоушка И.: К теоретическому пониманию рабочего класса

Элементарной предпосылкой реконструкции понятийного содержания терминов рабочий и рабочий класс в общем контексте произведений классиков марксизма-ленинизма является полный учет условий — не только конкретных общественно-исторических, но и абстрактных, образцовых, из которых соответствующие понятия исходят и при которых они единственно действительны.

Самым общим образом рабочий определен как *простой носитель трудового процесса вообще* в отвлечении от любых специфических общественно-производственных и любых других естественных и общественных определений. Понятие рабочий на этой высокой степени отвлечения отражает не только просто общее обозначение членов определенной общественной группировки от начала существования человеческого рода по сегодня, а обозначение, которое в общественных отношениях имеет существенное значение и фигурирует в качестве первоначального существенного определения в комплексе существенных определений рабочего в новейшей истории. Конечно, очевидно, что если понятие рабочий должно дать возможность ориентации в процессах, которые во всех исторических эпохах являются фундаментальными, то оно как компо-

¹⁸ Marx, K.: *Teorie o nadhodnotě I*. Praha, SNPL 1958, s. 416—417.

нент макроструктурных общественно-производственных отношений должно быть дальше исторически специфицировано. Это делает Маркс, когда он вводит понятие рабочий, отличительным признаком которого уже не является труд вообще, но эксплуатируемый труд. В этом образцовом подходе рабочий выступает, следовательно, как феномен уже более подробно определенный, однако только *эксплуататорскими отношениями вообще*, не еще по отношению к определенной общественно-экономической формации.

Условием возникновения и существования пролетария или же наемного рабочего как исторически специфического субъекта производства и классовой борьбы является капиталистический способ производства. К своей синтетической модели классовой структуры капиталистического общества Маркс доходит при помощи использования моделей, выражающих отношения, которые хотя и уходят своими корнями в действительность, все же ее одновременно модифицируют, именно таким образом, чтобы введением специфических абстрагирующих предпосылок выразить существенные внутренние связи и закономерные тенденции исследуемых процессов, которые в общем многие другие связи и соотношения заслоняют. На конструкции моделей с так или иначе редуцированными определениями буржуазии и пролетариата и основывается главное произведение марксизма Капитал. Первоочередное значение имеет обстоятельство, что понятийный аппарат особенно первого тома Капитала основывается, кроме прочего, на абстрагирующей редуциционной предпосылке, что собственником всей прибавочной стоимости становится только промышленный капиталист, т. е. на предпосылке синонимии понятия капиталист и промышленный капиталист. Очевидно, что поскольку капиталист у нас здесь выступает в редуцированном виде промышленного капиталиста, постольку он может быть связан только с рабочим в редуцированном виде производителя прибавочной стоимости. К последовательной конкретизации своего понимания буржуазии и пролетариата доходит Маркс, когда в горизонт его рассуждений входят до этого уже абстрагированные формы отношения капитала, которое основывается на непродуктивном труде, и рассуждает о рабочих также в экономических сферах, в которых прибавочная стоимость не производится, но только реализуется. По этому пути мы подходим к принципиальному вопросу: как относится совокупность наемно эксплуатируемых к рабочему классу. Идентифицировать эти феномены возможно только *в идеальной модели*, основанной на абстрагирующей предпосылке, что общественно-классовая дифференциация не определяется ничем иным как отношением к средствам производства и, таким образом, действительностью наемно эксплуатируемого труда как такового. Если дело идет об объяснении социально-классового положения в действительно существующих капиталистических обществах, то, однако, безусловно необходимо эту абстрагирующую модель устранить и установить, на

основе каких объективных моментов или определений в данных обществах выделяется из совокупности наемно эксплуатируемых та часть ее, которую классики марксизма-ленинизма в контексте всего своего произведения понимают и обозначают как рабочий класс. Рабочий класс можно определить как ту большую социальную группу совокупности эксплуатируемых наемных работников, общей существенностью которой является признак принуждаемого исполнения относительно простого, механического исполнительного труда, обуславливающего доведенное до крайности отчуждение членов этой группы, и конкретным проявлением которой в существующих до сих пор исторических фазах являются ручным трудом занимающиеся рабочие. По мере, в которой эта социальная группа одновременно связывается с организационными формами промышленного комплекса, лучшим образом объективно располагающими к преследованию общеклассовых интересов (конкретной формой ее существующих до сих пор исторических фазисов являются машинные, или же лишь фабричные рабочие), он развивается в свою развернутую, классическую форму; обязательно он представляет собою решающее ядро рабочего класса в целом.

Процессу проникновения к эпохальной сути рабочего класса соответствуют два типа ее определений: Дефиниция общей сущности рабочего класса, существенной для эпохального размера, и дефиниция формы, в которых эта сущность выявляется в отдельных исторических фазах. Эпохальной действительностью обладает дефиниция, выражающая сущность рабочего класса на основе отвлеченного труда; дефиниции, выражающие конкретные исторические проявления этого отвлеченного труда, обладают действительностью только в отдельных этапах всей эпохи.

Что касается различий между работниками физического и умственного труда как членами двух отличных социoproфессиональных категорий, то различия даны в основной предметной сфере труда, именно тем, находится ли центр тяжести общего трудового участия в операциях с материальными предметами (так это у первого вида труда) или с идеальными предметами, с символами (так это у второго вида труда). Более конкретная характеристика работников физического и умственного труда зависит, в свою очередь, особенно от таких примыкающих моментов, какими есть: специфические пропорции между элементами физического и умственного труда, уровень сложности и творческого содержания труда и, наконец, функция в общественной организации труда. Типические конфигурации отношений этих моментов с той или иной основной предметной сферой труда необходимо, однако, понимать не как существенную принадлежность этого отношения как такового, но как величины, переменной в историческом отношении. В настоящее время замечательно расширяется межевая зона между социoproфессиональными категориями работников физического и умственного труда. Все же в условиях

капитализма и впрямь остается разница между теми, которые занимаются относительно простым — будь это физическим или умственным трудом, и теми, кто специализированы по области относительно сложного умственного труда и о которых можно больше всего говорить как об *интеллигенции* в настоящем смысле слова. Надо учитывать, что профессионализированный умственный труд — хотя он сам по себе не обладает специфицирующим в классовом отношении значением — как основной момент специфической конгуенции факторов экономического и жизненного положения наемно работающих в условиях капитализма связывается в мере, в которой она используется в устремлениях функционирования капиталистической общественной системы, с более или менее сильной прокапиталистической тенденцией. Несмотря на значительные изменения, осуществившиеся среди работников умственного труда в нынешнем развитии капитализма и завершающемся в настоящее время в значительном приближении экономического и общего положений многочисленных частей их с собственно рабочим классом, все-таки нельзя не заметить, что у массы работников умственного труда и впрямь продолжают существовать некоторые несколько незначительные различия в чувствах, мышлении, и тем самым и в социальных позициях и в поведении по отношению к рабочему классу. И это несмотря на то, что труд членов упомянутых групп по большей части проще чем труд средние квалифицированных рабочих, не говоря уже о снижении общественной «ценности» их и престижа.

Summary

Houška J.: On the Theoretical Conception of the Working Class

An elementary precondition for the reconstruction of the conceptual content of the terms "worker" and "working class" in the total context of works written by the classics of Marxism-Leninism is taking full account of the conditions — not only of concrete sociohistorical ones but also of abstract, model ones — with which the respective concepts are linked and under which they solely hold.

Most generally, the worker is defined as a *simple bearer of the working process in general*, in abstraction from any specific socio-productional or any other natural and social realities. On this high level of abstraction, the concept of the worker involves not only the common characteristic of the members of a particular social grouping from the beginnings of humankind till the present day but also a characteristic that is of substantial significance in social relations and figures as the original substantial determination within the complex of substantial determinations of the worker in modern history. It is, of course, evident that, if the concept of the worker is to facilitate the orientation in processes that are fundamental in whole historical epochs, it must — as a component

of macrostructural social and productional relations — be further historically specified. Marx does so by introducing the concept of the worker whose characteristic is not only work in general, but exploited work. In this model approach, the worker already figures as a phenomenon determined historically with more precision — of course, only on the basis of *exploitative relations in general* and not yet with regard to a particular socio-economic formation.

The capitalist mode of production is a precondition of the origin and existence of the proletarian or hired workman as a *historically specific subject* of production and of the class struggle. Marx has elaborated his synthetic model of the capitalist society's class struggle by making use of models expressing relations which, though anchored in reality, simultaneously modify it by introducing specific abstracting assumptions in order to facilitate the understanding of substantial inner connections and lawful tendencies of the processes under examination, otherwise obscured by numerous further implications and relations. The fundamental work of Marxism, "Capital", is based on the construction of models involving delimitations of the bourgeoisie and the proletariat, reduced in one way or another. The circumstance that the conceptual apparatus used especially in the first part of "Capital" is based on — besides other things — the abstracting reductional assumption that it is only the industrial capitalist who becomes the owner of the entire surplus value, or on the assumption of the synonymy of the concepts "capitalist" and "industrial capitalist", is of first-rate importance.

It goes without saying that, as long as the capitalist figures in the reduced form of the industrial capitalist, he can be linked only with the worker in the reduced form of the producer of surplus value. Marx arrives at a consequential concretization of his conceptions of the bourgeoisie and of the proletariat when a priori abstracted forms of the capital relation based on non-productive work enter the horizon of his considerations, and when he speculates about workers also in economic spheres where the surplus value is not produced but only realized. Thus we arrive at the basic question concerning the relation of the set of exploited hired workers to the working class. These phenomena can be identified only in the *ideal model* based on the abstracting assumption that the social-class differentiation is determined by nothing but the relation to the means of production, and hence by the reality of exploited hired work as such. If, however, the social-class situation *in really existing* capitalist societies is to be explained, it is absolutely necessary to abolish the abstracting model assumption and to discover the objective moments or determinations on the basis of which that part of the exploited set of hired workers is sorted out which is conceived and designated as the working class by the clas-

sics of Marxism-Leninism within the context of their entire work. The working class may be defined as a large social group constituting a part of the set of exploited hired workers whose general substance is the characteristic of the forcible performance of relatively simple, mechanical, executive work conditioning the enhanced alienation of the members of this group whose concrete form, in the historical phases elapsed until now, are manual workers. This social group is evolving into its developed classical form to the extent to which it is simultaneously linked with the organizational forms of the industrial complex which objectively best dispose for pursuing all-class interests (its concrete form in the hitherto elapsed historical phases are machinists, or only factory workers); in any case, it represents the decisive core of the working class as a whole.

Two types of definitions of the working class correspond to the process of penetration to its epochal substance: the definition of the general substance of the working class relevant for the epochal dimension, and the definition of forms in which this substance reveals itself in individual historical phases. The definition apprehending the substance of the working class on the basis of abstract work is of an epochal validity, whereas the definition dealing with concrete historical manifestations of this abstract work holds only in partial stages of the whole epoch.

The differences between manual workers and brainworkers as members of two different socio-professional categories are given by differences in the basic objective sphere of work, i. e. by whether the centre of gravity of the total working engagement lies in operations with material objects (this being the case with the former), or in operations with ideal objects, with symbols (this being the case with the latter). A more concrete characterization of manual workers and brainworkers depends primarily on associated moments such as: specific proportions among elements of physical work and brainwork,

the level of complexity and creativity of work, and, finally, functions in the social organization of work. The typical configuration of the relations between these moments and the respective basic objective sphere of work must, however, be conceived not as a substantial characteristic of this relation as such but as historically variable quantities. Nowadays, the border zone between the socio-professional categories of manual workers and brainworkers is remarkably extending. In spite of this, however, a difference continues to exist, under capitalist conditions, between those who are engaged in relatively simple — be it physical or mental — work and those who specialize as experts in relatively complicated brainwork, and who can most likely be referred to as *intelligentsia* in the proper sense of the word. It must be kept in view that professionalized brainwork — though, by itself, it is lacking a classspecifying meaning — as a basic moment of the specific congruence of factors of the economic and life position of hired workmen under the conditions of capitalism is linked (to the extent to which it is applied in the interest of the functioning of the capitalist social system) with a more or less strong procapitalist tendency. Notwithstanding the marked changes that have taken place among brainworkers in the present development of capitalism and culminate in a substantial rapprochement of the economic and general positions of very numerous parts of them with the working class, it cannot be overlooked that, in the mass of brainworkers, certain significant differences in feeling, thinking and thus also in social attitudes and behaviour towards the working class continue to exist. This is so in spite of the fact that the work performed by the members of the above-mentioned groups is frequently simpler than that of the workers with an average qualification, while no reference is made to the marked decrease in their social "value" and prestige.